

beeld Ede en Veenendaal. Begin december bleken zich in Veenendaal in een school honderden razzia-slachtoffers uit Rotterdam, Den Haag, Leiden en Haarlem te bevinden in 'een vreselijke toestand', aldus een naar Veenendaal geëvacueerde Renkummer, 'want in de lokalen lagen in vervuild stro gemiddeld dertig mensen als beesten bij elkaar, waaronder zich ook ernstige patiënten met tbc, syphilis e.d. bevonden' – de Renkummer wist met hulp van plaatselijke artsen gedaan te krijgen dat ca. honderdvijftig spitters arbeidsongeschikt verklaard werden, van wie vijf-en-twintig onmiddellijk werden opgenomen in een noodziekenhuis.¹

Er was wat de positie der weggevoerden betrof, niet alleen verschil tussen de zuidelijke Veluwezoom en de overige gebieden in de *Stellungsbauprovinzen* – er was óók verschil tussen diegenen die uit het westen des lands en diegenen die uit het oosten en noorden afkomstig waren: die laatsten bevonden zich in de regel op niet te verre afstand van hun woonplaats; werden daar levensmiddelen, tabakswaaren, kledingstukken, schoenen, klompen, dekens, schrijfbehoeften, boeken en verbandmiddelen bijeengebracht (en dat is van meet af aan geschied), dan kon die hulp de weggevoerden vrij spoedig bereiken; er konden ook, wat nauwelijks minder belangrijk was, over en weer berichten gewisseld worden. In beide opzichten hadden de razzia-slachtoffers uit het westen des lands het veel moeilijker: het duurde om te beginnen al geruime tijd voordat men hen van hun woonplaatsen uit had gelocaliseerd (voorzover de posterijen nog werkten, deden zij dat met grote vertragingen) en dan werden wel als het ware hulpexpedities uitgezonden, maar dat vergde, ook door het tekort aan vrachtauto's, veel tijd en de hulp die dan werd geboden, had niet dezelfde omvang als die welke de uit het oosten en noorden afkomstige spitters ontvingen. Het gebeurde bovendien soms dat de *Organisation Todt* goedvond dat dwangarbeiders uit het oosten en noorden die een aantal weken hadden gegraven, werden vervangen door vrijwilligers of aangewezenen uit hun woongemeente² – tot die vervanging kwam het niet wat de dwangarbeiders uit het westen betrof. Ten aanzien van de vervanging merken wij nog op dat de *Organisation Todt* bij de eerste oproepen in het oosten en noorden veelal had laten meedelen dat men slechts enkele weken behoefde te spitten en dan naar huis zou kunnen terugkeren; meestal werd van vier weken gerept maar soms van een kortere periode: de zeshonderd spitters bijvoorbeeld die medio

¹ F. A. J. Mesker: *De oorlogsjaren 1940–1945* (1946?), p. 50. ² Die vervanging ging niet altijd door, nl. in die gevallen waarin men vrijwel geen vervangers bijeen wist te krijgen.